

УДК 94(477):[329,7ОУН:=161.2–058.237]“193/195”

Олександра СТАСЮК

ОРГАНІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ ТА ІНТЕЛІГЕНЦІЯ

Розглянуто участь української інтелігенції в національно-визвольному русі 1930–1950-х років. Вказано на складність стосунків членів Організації українських націоналістів (ОУН) та інтелігенції, що не поділяла поглядів українських націоналістів, проаналізовано причини та особливості конфлікту. Висвітлено політику ОУН щодо поповнення ланок підпілля людьми інтелігентних професій, спроби та масштаби її реалізації. Наведено статистичні дані щодо кількості інтелігенції в ОУН, УПА та національно-визвольному русі загалом.

Ключові слова: ОУН, УПА, національно-визвольний рух, інтелігенція.

Національно-визвольний рух 1930–1950-х років у соціальному аспекті був селянським, бо згідно зі статистикою понад 80 % його учасників – вихідці із селянських сімей. Однак соціальне тло національно-визвольної боротьби не було постійним – залежало від стану організаційного оформлення руху, форм його діяльності, регіональних особливостей тощо й змінювалося хронологічно. ОУН задумувалася як елітна організація орденського типу, до якої принаймні на початковому етапі мали належати лише вибрані. Власне в цей час організація на 100 % складалася з інтелігенції: військових старшин, громадсько-політичних діячів, науковців, журналістів, інженерів тощо, силами яких скликано Конгрес українських націоналістів та вироблено основні засади діяльності організації.

У середині 30-х років важливу, майже керівну, роль в ОУН почало відігравати студентство як найбільш організована й радикально налаштована частина молоді, що було наслідком кадрової політики членів Проводу, які цілеспрямовано поповнювали лави організації з недосвідченого політично елемента, для якого ідеологія українського націоналізму виявилася найбільш привабливою. Це робилося, щоб уникнути затяжних інтелектуальних дискусій, які, на думку керівників підпілля, фатально позначилися на діяльності членів Центральної Ради й призвели до програшу визвольних змагань 1917–1923 рр. Отже, саме студентська молодь склала незабаром основу соціальної бази визвольного руху. У другій половині 1930-х років до лав підпілля активно залучали селянську та робітничу молодь, обираючи передусім юнаків і дівчат із гімназійною освітою. Аналізуючи соціальне тло підпілля ОУН у 1930-х роках, відомий діяч ОУН(м) Ярослав Гайвас писав: “В першій фазі революційного руху на ЗУЗ домінували військові й головно старшини. Потім важливу, майже керівну роллю почало відігравати студентство. А під кінець 30-х років, коли революційний рух вріс у селах і закріпився у містах, на думку великої

частини керівного членства ОУН, прийшла пора поширити теж соціальну базу керівництва руху, притягнувши до неї передові елементи робітництва й селянства”¹.

На сьогодні немає окремого дослідження, присвяченого соціальній структурі українського визвольного руху 1930–1950-х років. Проте, як свідчать праці Григорія Касьянова², Валерія Кононенка³, Яни Шолох⁴, Івана Патриляка⁵ та інших, задіяність у боротьбі ОУН та Української повстанської армії (УПА) окремих соціальних верств населення (робітництва, міщанства, інтелігенції) дещо недооцінена. Особливо це стосується інтелігенції, яка впродовж всього періоду діяльності ОУН і УПА зберігала за собою роль проводу національно-визвольного руху, мала вирішальний вплив на його ідейно-політичне оформлення та визначення стратегії боротьби. А крім того, виступала своєрідним моральним авторитетом, корегуючи поведінку повстанців у складних умовах війни і підпілля, коли інші важелі впливу (Церква, родина, суспільство) його не мали.

Статистичний аспект зазначеної проблеми доволі суперечливий, бо остаточно неусталені інші кількісні показники, які стосуються руху ОУН–УПА і на які дослідник мусить опиратися, щоби визначити відсоток інтелігенції в його лавах. Зокрема дискусійним залишається питання визначення точної кількості вояків УПА та членів націоналістичного підпілля, зважаючи на відсутність джерельних даних, численні трансформації цих структур (як у середовищі кожної з них, так і процеси взаємоперетікання), а також різні підходи та методології підрахунків. Це ж стосується й національно-визвольного руху загалом, до якого зараховуємо, крім безпосередніх учасників, прихильників ОУН–УПА, а також людей, що за різних обставин йому сприяли.

Наразі дослідники підраховували лише відсоток інтелігенції в лавах УПА – приблизно 15 % від загального складу повстанців⁶. Проте підрахунки київського дослідника Івана Патриляка вказують на потребу уточнення цих даних, з огляду на регіональні відмінності соціального складу повстанських загонів. Зокрема наявні в розпорядженні дослідника факти дозволяють стверджувати, що на Волині й Рівненщині відсоток інтелігенції в загонах УПА не перевищував 10 %⁷. Відсоток інтелігенції в ОУН, за нашими підрахунками, був вищим принаймні на 2-3 % і становив 14-17 %. Так, із 200 осіб найвищого керівного складу організації, освітній ценз яких вдалося встановити, понад половину мали вищу та незакінчену вищу освіту, решта – середню або спеціалізовану. Випадки, коли провідники найвищого рангу закінчили лише кілька класів народної школи, були рідше винятком.

¹ *Гайвас Я.* Воля ціни не має / Я. Гайвас. – Торонто, 1971. – С. 24.

² *Касьянов Г.* До питання про ідеологію Організації українських націоналістів (ОУН): Аналітичний огляд / Г. Касьянов. – Київ, 2003. – 63 с.

³ *Кононенко В.* Суспільно-політичні настрої та моральний стан населення України в повоєнний період (1944–1953 рр.) / В. Кононенко: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.01 “Історія України”. – Київ, 2004. – 20 с.

⁴ *Шолох Я.* Соціальна база ОУН і УПА на Східній Україні та її вплив на еволюцію та ідеологію інтегрального націоналізму (за документами та матеріалами зарубіжних досліджень) [Електронний ресурс] / Я. Шолох. – Режим доступу: http://www.history.org.ua/index.php?article=sid_2004_11_2_160

⁵ *Патриляк І.* УПА була більш “робітничо-селянською”, ніж радянські партизани / І. Патриляк // Українська правда. – 2011. – 14 жовтня.

⁶ *Забілий Р.* Повстанська війна: армія і народ / Р. Забілий // День. – 2013. – 17 червня.

⁷ *Патриляк І.* УПА була більш “робітничо-селянською”, ніж радянські партизани...

До них, наприклад, належать провідник Північнозахідних українських земель (ПЗУЗ) Василь Галаса (“Орлан”) та командир військової округи (ВО) “Буг” Василь Левкович (“Вороний”), які через своє соціальне походження (діти незаможних селян) не змогли здобути навіть середньої освіти. На рівні округи та району відсоток людей із вищою освітою становив 14-17 % (у Дрогобицькій окрузі за період діяльності з 1945 по 1952 рр. із 81 члена облікованих керівних кадрів вищу освіту мали 12 осіб, тобто 14 %, а зі звіту району “Беріг” (надрайон “Долина”) бачимо, що серед учасників підпілля цього рівня було 16,3 % представників інтелігенції⁸).

Кількість інтелігенції в середовищі повстанців варіювалася також залежно від сфери діяльності підпілля. Найбільше людей із вищою освітою було серед пропагандистів, де вони посідали надрайонні і, навіть, районні посади. Натомість у середовищі Служби безпеки (СБ) ОУН інтелігенція перебувала лише на найвищих щаблях провідництва. Зокрема в номінаційному листку старшин СБ, який склав “Йордан” 16 серпня 1948 р., із 13 осіб лише 1 людина мала вищу освіту, а решта – середню або незакінчену середню⁹. У подібному проекті до номінації щодо працівників СБ із 78 осіб немає жодної людини з вищою освітою, як і у списку представлених до нагороди загиблих членів СБ¹⁰.

Цікаво співставити кількість інтелігенції в лавах підпілля на Сході й Заході України. Як стверджує київська дослідниця Яна Шолох, східноукраїнська інтелігенція охочіше підтримувала боротьбу ОУН та УПА, ніж Західноукраїнська (ЗУЗ). Якщо на західноукраїнських землях націоналістичне підпілля в 1940-х роках опиралося передовсім на селян, то на Сході основою його соціальної бази стала найосвіченіша верства – інтелігенція. Парадоксально, але зрусифіковані міста Східної України більше підтримали націоналістів, ніж українські міста Західної України. Дослідниця пояснює це тим, що інтелігенція – єдина з усіх соціальних прошарків на Сході України – зберегла високий рівень національної свідомості після численних репресій більшовицької влади¹¹. Це підтверджують і підрахунки І. Патриляка щодо кількості міщан у складі УПА: з 1 445 облікованих бійців групи “Богу” вихідці з міст становили: серед місцевих вояків – 1,79 %, серед не місцевих – 35,8 %¹². Очевидно, не всі вони були інтелігентами й не всі походили зі Східної України, але тенденція простежується досить виразно. Значну частину соціальної бази ОУН на території Білорусі під час Другої світової війни також становили представники інтелігенції, про що свідчить факт арешту в Брестському і Кобринському повітах 30 українських вчителів проти ночі на 18 червня 1941 р.¹³

За допомогою нескладних підрахунків можна встановити, що в лавах ОУН (за основу беремо кількісний склад ОУН(б) (100 тис.), адже чисельність ОУН(м) була порівняно незначною) за весь період її діяльності боролися близько 16 тис. інтелігентів, в УПА (загальна кількість вояків – 150 тис.) – 15 тис., разом – 31 тис.

⁸ *Патриляк І.* УПА була більш “робітничо-селянською”, ніж радянські партизани...

⁹ Номінаційний листок старшин СБ. – 1948. – 16 серпня // Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ). – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 61. – Арк. 72.

¹⁰ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 74. – Арк. 10.

¹¹ *Шолох Я.* Соціальна база ОУН і УПА на Східній Україні...

¹² *Патриляк І.* УПА була більш “робітничо-селянською”, ніж радянські партизани...

¹³ *Сергійчук В.* Український здви́г: Волинь. 1939–1955 / В. Сергійчук. – Київ: Українська Видавнича Спілка, 2005. – С. 240.

Віднявши від цієї цифри вихідців зі Східної України й інших етнічних українських земель (5-7 тис.), вираховуємо кількість західноукраїнської інтелігенції – 24-26 тис. Отже, боротьбу ОУН та УПА підтримала приблизно третина західноукраїнської інтелігенції. Ця цифра досить презентаційна, особливо, якщо врахувати, що кількість інтелігенції Західної України в 1940-х роках налічувала приблизно 80 тис. (1 % від загальної кількості населення у 8 млн осіб). Підраховуючи статистичні дані, не беремо до уваги представників інтелігенції інших національностей, що брали участь у русі ОУН і УПА, адже їх кількість настільки незначна, що не може суттєво вплинути на статистичні показники. Не зважаючи на високу активність у боротьбі східноукраїнської інтелігенції, західноукраїнська її кількісно переважала, з огляду на нечисленність мережі ОУН на східних та інших етнічних українських землях та нетривалість її функціонування, порівняно з підпіллям у Західній Україні.

Наведені статистичні дані щодо участі інтелігенції у визвольному русі ОУН і УПА можуть бути значно відкореговані залежно від того, який зміст вкладати в поняття “інтелігенція”. Беручи до уваги умови підпілля й боротьби, які оголюють етичне та моральне ество людини, в нашому дослідженні доцільніше було б застосувати широке визначення поняття, відповідно до якого інтелігенцією вважають творче ядро суспільства, що характеризується великою розумовою, естетичною та моральною активністю, а рівень освіти не є визначальним, адже бути інтелектуалом і моральним авторитетом можна й без диплома вищого навчального закладу. Прикладів, коли учасники національно-визвольного руху, маючи неповну вищу чи середню освіту або й кілька класів початкової школи, піднімалися до рівня провідників мас чи речників певних груп населення, демонстрували високий інтелектуальний потенціал та зразкову моральну поведінку, – безліч. Зокрема відомий повстанський поет Михайло Дяченко (Марко Боєслав), якому через брак коштів не вдалося закінчити вищого навчального закладу, залишив поетичний доробок, насажений високими патріотичними почуттями, притаманними не кожному родовитому інтелігентові. А сотні селянських синів лише з гімназійною освітою ставали командирами УПА, блискуче опановуючи військово мистецтво у процесі бою.

Однак через неопрацьованість біографістики проблеми (в багатьох випадках не вдається встановити навіть дати народження повстанця, не кажучи про риси характеру чи спосіб мислення) та враховуючи суб'єктивність такого підходу взагалі, в нашому дослідженні соціальний статус особи виводимо лише з огляду на освітній ценз, свідомо приймаючи можливі похибки, бо застосування інших підходів також не дає стовідсотково об'єктивних результатів. Точніші підрахунки можна буде зробити лише після відкриття перед дослідниками всіх архівів.

***

Попри наявність значної кількості інтелігенції в середовищі підпілля, співпраця українських націоналістів із цією категорією населення від початку була складною, а інколи конфліктною, та не давала планованих результатів. Уперше з неготовністю української інтелігенції масово підтримати революційно-визвольну боротьбу за Українську самостійну соборну державу (УССД) українські націоналісти зіткнулися в міжвоєнний період. Підпільна ОУН, декларуючи радикальні гасла та цілі, спричиняла роздратування в середовищі легальних кіл інтелігенції,

представлених передовсім старшим поколінням культурно-просвітницьких діячів і політиків, юристів та духовенства, які, покликаючись на несвоечасність боротьби та невідготовленість народних мас до самостійного державного життя, закликали українство до загальнонаціональної роботи на засадах “сродної праці” в рамках тодішнього конституційного поля Польської держави. Важливу роль у формуванні такої позиції відгравали їхні ідейно-політичні та релігійні переконання, суспільний статус, життєвий досвід тощо. Натомість учасники підпілля наполягали на негайній зміні окупаційного становища ЗУЗ та намагалися всіляко розхитувати систему влади, вживаючи радикальних засобів, разом із терором. Своїх опонентів вони зухвало висміювали за нерішучість, полонофільство, бажання втриматися на посадах тощо¹⁴. З першого погляду конфлікт мав усі ознаки вікового і пролягав у площині “батьки–діти”. Однак більшість атентатів, саботажних та протестних акцій були здійснені за наказом Проводу ОУН, до складу якого входили цілком зрілі політики. Отже, цей конфлікт був не так соціальним, як ідейно-політичним, і полягав у відмінному баченні шляхів та методів національно-визвольної роботи різними політичними середовищами, представленими передусім інтелігенцією.

Причина конфлікту між членами підпілля та легальною інтелігенцією полягала не лише в радикальних діях ОУН, але і в її програмно-світоглядних засадах, адже націоналісти оголосили проводом нації т. зв. “ініціативну меншість”, волонтаристськи налаштований елемент суспільства, позбавляючи цієї традиційної ролі інтелігенцію. Очевидно, що тут вступав у силу морально-психологічний чинник, відіграючи роль катализатора конфлікту. Водночас конфліктні ситуації підживлював тоталітаризм ОУН, яка вимагала підпорядкувати інтересам організації, а в ідеологічно-світоглядному сенсі – нації, кожна суспільну одиницю, що також спричиняло спротив у середовищі інтелігенції з притаманною їй інтелектуальною свободою.

Зрештою, значна частина інтелігенції була налаштована передусім на культурно-поступову працю і не сприймала боротьбу в підпіллі як щось відповідне своїй природі. Зокрема відомий історик Іван Крип’якевич, який на початку 30-х років жваво цікавився ідеологією українського націоналізму і навіть контактував із націоналістичними угрупованнями, дуже швидко відійшов від політичної роботи, назвавши її “безплідною”. Про це довідуємося з його листа до Степана Томашівського, де він писав: “Назріває молода партія активної молоді, а радше б старшин, яку звуть вже фашистами: група, що дискутує щойно над ідеологією і ворожо ставиться і до Відня, і до Народного Комітету, чи Народної Ради; деякі впливи здобуває там Донцов... Я якийсь час був при політично-організаційній роботі, тепер разом з гуртком співтоваришів (так званою колегією референтів Національної Ради) уступили з цієї безплідної «політики» і вертаємося до культурної праці”¹⁵.

Незважаючи на гостроту конфлікту, який супроводжувався численними взаємними звинуваченнями й образами опонентів під час публічних дебатів і на сторінках преси, він не був аж настільки глибоким, адже ОУН із легальною інтелігенцією

¹⁴ Юнацтво. – 1934. – № 1–2. – Січень–лютий // Центральний державний історичний архів України, м. Львові (далі – ЦДАІЛ України). – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 2619. – Арк. 58–58 зв.

¹⁵ Листи Івана Крип’якевича до Степана Томашівського (червень 1923 р. – червень 1930 р.) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: зб. наук. праць. – Львів, 2001. – Вип. 8: Іван Крип’якевич у родинній традиції, науці, суспільстві; [відп. ред. Я. Ісаєвич, упоряд. Ф. Стеблій]. – С. 408.

пов'язували численні суспільно-політичні, соціальні та культурно-освітні проблеми. Зокрема голова Проводу Євген Коновалець постійно підтримував контакт із представниками легальних політичних середовищ, за винятком прокомуністичних. Представники ж легального політикуму намагалися використати діяльність українських націоналістів для тиску на польські політичні та владні кола, з приводу чого існували різні домовленості між легальним політичним табором, представленим у міжвоєнний період передусім Українським національно-демократичним об'єднанням (УНДО) та політиками з-під крила ОУН (мова про проект, пов'язаний зі створенням Фронту національної єдності (ФНС) Дмитра Палієва, що мав стати легальним представництвом ОУН в УНДО). Крім цього, члени ОУН співпрацювали з легальною інтелігенцією в багатьох українських культурно-просвітницьких, економічних чи молодіжних організаціях і товариствах ("Просвіті", "Рідній школі", "Союзи українок", "Пласті", "Січі", "Соколи", "Маслосоюзи" тощо), де, змагаючись за впливи, не лише конкурували, але й взаємодоповнювали один одного.

Особливо активними контакти між ОУН і легальною інтелігенцією розпочалися у другій половині 1930-х років, коли після розгрому Крайової Екзекутиви (КЕ) ОУН на ЗУЗ польською поліцією члени підпілля відмовилися від застосування радикальних дій та розпочали процес востання організації в маси (т. зв. "успішнення націоналізму"). Саме в цей час активізується дипломатична та пропагандистська діяльність Проводу українських націоналістів, яка вимагала контактів членів підпілля з легальним інтелектуальним середовищем. Як відомо, на прохання Є. Коновальця позицію ОУН під час переговорів із польською владою, на сторінках преси, під час судових процесів над членами підпілля та на міжнародних форумах неодноразово представляли І. Кедрин, Д. Палієв, П. Лисяк, О. Навроцький, В. Старосольський, С. Шухевич, М. Рудницька та ін.

Зрештою, підпілля ОУН було пов'язане з інтелігентним середовищем родинними та приятельськими стосунками. Так, провідники ОУН Євген Коновалець та Андрій Мельник були одружені з доньками відомого львівського адвоката та фінансиста Степана Федака, старший син якого Степан був членом ОУН і здійснив за наказом організації атентат на главу Польської держави Йозефа Пілсудського. Провідник ОУН Львівського краю Зеновій Тершаковець ("Федір") походив із сім'ї відомого громадсько-політичного діяча, посла до польського сейму Григорія Тершаковця. Головнокомандувач УПА Роман Шухевич був сином повітового судді, а батько однієї з його зв'язкових Катерини Зарицької – професором математики. У сім'ях учителів виховувалися Дмитро Маївський, Юліан Вассіян, Степан Стебельський, Богданна Світлик та ін. Багато видатних та рядових членів ОУН були вихідцями зі священничих родин, які в 1930-х роках становили найчисленнішу групу західноукраїнської інтелігенції (Степан Бандера, Юрій Лопатинський, Іван Литвинчук, Любов Гайовська та ін.). Зрозуміло, що в цих сім'ях постійно дискутували з приводу позицій двох сторін, й обмін думками в неформальній атмосфері також зближував опонентів.

Багатообіцяючу співпрацю підпільного та легального політичних середовищ обірвала Друга світова війна, яка для західних українців розпочалася радянською окупацією і, замість стати об'єднавчим чинником, поглибила наявні протиріччя в питаннях боротьби за УССД. Враховуючи загальні настрої, що домінували в західноукраїнському суспільстві, значна частина інтелігенції на чолі з відомим громадським

діячем Кирилом Студинським активно приступила до співпраці з новою владою, пов'язуючи з нею певні надії на національне відродження й одержання посад. Натомість члени підпілля, усвідомлюючи загрозу, яку несе більшовизм українському народові та визвольно-революційному руху зокрема, поспішили виїхати на еміграцію, а ті, що залишилися, перейшли до ще більш законспірованих форм діяльності.

Із початком радянсько-німецької війни, усвідомлюючи відповідальність моменту, українці спробували консолідувати сили державницького спрямування, однак вкотре продемонстрували невміння об'єднуватися. Консолідаційна акція, яка в червні 1941 р. увінчалася створенням Українського Національного Комітету, не одержала належного розвитку. У результаті жодна політична партія не взяла на себе відповідальності за майбутній розвиток подій на українських землях. Опинившись у політичному вакуумі, значна частина української інтелігенції добровільно почала співпрацювати з ОУН, хоча розкол організації 1940 р. послабив її впливи. Українські інтелігенти поповнили лави службовців Українського Центрального Комітету (УЦК), Українського Державного Правління (УДП), Української Національної Ради (УНР), місцевих адміністрацій, редакцій газет тощо, що перебували під контролем мельниківського чи бандерівського відламів організації. Зокрема в уряді Ярослава Стецька працювали Кость Паньківський, Василь Сімович, Маріян Панчишин, Антін Пясецький, Богдан Дзерович, Ілярій Ольховий, Юліан Федусевич та ін.¹⁶ Інші так чи так співпрацювали з підпіллям: дописуючи до видань ОУН, нелегально лікуючи поранених повстанців, консультуючи діячів організації в питаннях політики, державотворення, історії, культури, Церкви. У справі затвердження національного герба майбутньої Української держави з діячами УНР співпрацювали митрополит Андрей Шептицький та о. д-р Гавриїл Костельник, а історичну довідку з цього приводу надавали відомі історики Богдан Барвінський та Іван Крип'якевич¹⁷. Достеменно відомо, що під час німецької окупації з підпіллям співпрацювали такі відомі літератори та публіцисти, як: Аркадій Любченко, Улас Самчук, Михайло Пронченко, Іван Багряний, Юрій Шевельов, Олександр Оглоблін та ін. Багато людей творчих професій у цей час вступили до лав ОУН, як-от: поетеса Олена Теліга, письменниця Богданна Світлик (М. Дмитренко), священник Іван Гриньох ("Всеволод"), архітектор і поет Олег Кандиба ("Ольжич"), журналіст Микола Дужий ("Вировий"), художник Ніл Хасевич ("Бей", "Зот") та ін.

Співпраця інтелігенції з українськими націоналістами, що не позбавлена конфліктності на ґрунті відмінних суспільно-політичних і світоглядних переконань, нефаховості та надмірних амбіцій окремих провідників підпілля¹⁸, тривала лише у т. зв. напівлегальний період діяльності ОУН (до вересня 1941 р.), коли члени організації та суспільство загалом перебували в полоні пронимецьких симпатій і загальної ейфорії під впливом звільнення від більшовизму та Акту відновлення Української держави. Коли ж, окупувавши Україну, нацисти розгорнули репресії проти учасників підпілля ОУН і нагінку на все українське суспільство, ситуація

¹⁶ *Паньківський К.* Від Держави до Комітету / К. Паньківський. – Нью-Йорк; Торонто, 1970. – С. 46.

¹⁷ *Стецько Я.* Соборно-самостійницькі пляни і Крайова репрезентація / Я. Стецько // Стецько Я. 30 червня 1941 року (Проголошення і відновлення державності України). – Торонто; Нью-Йорк; Лондон, 1967. – С. 308.

¹⁸ *Паньківський К.* Від Держави до Комітету ... – С. 50–53.

кардинально змінилася. Складні умови окупації, які особливо нищівно позначилися саме на життєдіяльності інтелігенції¹⁹, змусили більшу частину представників цієї категорії населення відмовитися не лише від співпраці з підпіллям, а взагалі від активної суспільної ролі, та зосередитися на самовивживанні. Не активізувало позиції інтелігенції й те, що вона першою потрапляла в заручники окупаційної влади²⁰ чи ставала мішенню польських терористичних угруповань²¹. Більшість інтелігентів не бачили сенсу вступати у двобій імперських армій, які воювали за чужі українцям інтереси, не поділяли поглядів українських націоналістів і навіть вважали їхню діяльність шкідливою. Зокрема К. Паньківський, виступаючи 28 листопада 1943 р. перед львівською громадськістю, наголошував, що збройна боротьба з окупантами не на часі і що дії підпілля наражають на небезпеку цивільне населення²². Пізніше, перебуваючи на еміграції, на захист своєї позиції він навів більше аргументів: «Люди, що 30 червня приїхали до Львова з німцями, повні ілюзій і мрій, бездумно проголошуючи в усіх своїх публічних і особистих виступах і в поширюваних публікаціях і закличах «союз», стали в один момент так само бездумно завзятими ворогами німців. Вони підняли проти німців боротьбу без ясної мети, яку можна було б досягнути, а тільки самої боротьби ради, без розуміння того, що боротьба проти німців робить їх хоч-не-хоч союзниками большевиків, бо кожен успіх у боротьбі проти німців не був нашим національним успіхом, нашому народові нічого не давав, а зате прискіпував перемогу большевиків»²³.

Однак позиція інтелігенції в цьому питанні не була послідовною, бо коли їхнє життя опинялося під загрозою, вони сподівалися захисту саме від озброєних бійців УПА. «Чому нічого не роблять? Де ті молоді?»²⁴, – запитували інтелігенти після вбивства польськими боївцями у Львові в 1942 р. проф. Андрія Ластовецького. Проте жодних спроб до налагодження контактів із підпіллям не робили. Принаймні, наразі немає жодної інформації про таку ініціативу. Отже, визнаючи певну рачію за ОУН та УПА як силу, покликаною обороняти українське населення від посягань окупантів, більшість інтелігенції не ідентифікувала себе з ними, сприймаючи підпілля як незріле молодіжне угруповання радикального типу, що не заслуговує на статус серйозного політичного партнера.

Тим часом ОУН, яка на момент розгортання активної фази боротьби за незалежність України, справді не встигла сформуватися як зріла політична сила, надзвичайно потребувала підтримки політичних діячів старшої генерації та загалом інтелектуалів. У підпіллі та війську вони потрібні були як ідеологи, пропагандисти,

¹⁹ *Заболотна Т.* Умови праці міської інтелігенції України в роки нацистської окупації (1941–1944 рр.) [Електронний ресурс] / Т. Заболотна // Сторінки воєнної історії України. – Київ, 2012. – № 15. – С. 135–151. – Режим доступу: http://histans.com/JournALL/war/war_2012_15/11.pdf

²⁰ У Львові 24 жовтня 1943 р. заарештовано Івана Макуха, Ярослава Яблонського, Михайла Зеленого та Миколу Маланчука, яких німці погрожували негайно розстріляти, якщо в найближчі дні станеться вбивство або напад на німецьких військових. Див.: Вбивства у Львові. – 1943, 25 жовтня // ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 74. – Арк. 10.

²¹ Там само.

²² Суспільно-політичний звіт за місяць листопад. Львів–місто. – 1943 // ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 74. – Арк. 14.

²³ *Паньківський К.* Роки німецької окупації / К. Паньківський. – Нью-Йорк; Торонто, 1965. – С. 13.

²⁴ Політичний звіт за місяць вересень 1943 року міста Львова // ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 74. – Арк. 4.

публіцисти, політвиховники, лікарі, військові фахівці, інженери, редактори, коректори, перекладачі тощо. Про це неодноразово мовилося в документах підпілля. Зокрема у звіті ОУН(б) зі Стрийщини–Дрогобиччини на 31 березня 1944 р. зазначалося: “З цієї верстви нашого громадянства [інтелігенції – *О. С.*] є мало одиниць, що всеціло віддалились нашій роботі. Боротьба наша з огляду на такий стан дуже ускладнюється, вона вимагає багато фахівців, яких ми не маємо”²⁵. Своє бачення українські націоналісти мали й щодо функцій інтелігенції, яка проживала легально. Від неї очікували формування відповідного іміджу національного руху Опору в політично різноекторному українському суспільстві, його популяризації на міжнародній арені, активної дипломатичної діяльності. Однак поодинокі спроби налагодити контакт між підпіллям та очільниками легальних інституцій успіхів не мали. Зокрема голова Українського Центрального Комітету Володимир Кубійович відмовився від зустрічі з Романом Шухевичем, аргументувавши тим, що це дуже небезпечно. Посередникові у цій справі Богданові Чайківському він сказав: “То є дуже небезпечно зустрічатися. Перекажіть йому, що нам не треба зустрічатися. Скажіть йому, що він робить дуже добре свою роботу, і перекажіть найкращі побажання у його нелегкій справі”²⁶.

Майже безрезультатними виявилися й заклики членів підпілля до інтелігенції поповнювати лави повстанців, адже інтелігенти воліли зосереджували свою діяльність у рамках дозволеної німцями культурно-просвітницької роботи, медичної опіки, допомогових акцій тощо й не поспішили кидатися у вир боротьби. Зокрема на Волині на заклик місцевих ланок ОУН до інтелігенції восени 1943 р. поповнити склад інструкторів для обласного вишколу повстанців майже ніхто не відгукнувся. З цього приводу командир “Сосенко” в одній з доповідних записок писав: “Наш обласний провід вислав листи всій українській інтелігенції, проживаючій по містах Волині, щоб вони ішли до нас, бо незабаром їх усіх вивезуть до Німеччини на каторжні роботи. Але поки що до нас прийшло дуже мало. Оце вони прийшли з Володимира, декількох людей прибуло з Горохова і з Луцька. А решта – відмовились. Редактор обласної газети з Луцька – Постригач, прочитавши нашого листа, сказав: – Куди йти? В ліс? В клуню? О, ніколи!”²⁷. Подібною була ситуація й у Галичині. Один із лікарів, до якого підпільники звернулися з проханням допомогти пораненим повстанцям, глузливо відповів, що він їде до Кракова у терміновій справі, а повернеться тоді, коли буде незалежна Україна²⁸. Саме тому медичний персонал підпільних шпиталів переважно складався з лікарів-євреїв, які водночас знаходили у відділах УПА порятунк від переслідувань нацистів.

Діячів ОУН і УПА, які щоденно наражали життя на небезпеку, потерпали від фізичних перевантажень та побутових незручностей, дратувала пасивна позиція інтелігенції, зумовлюючи різкий осуд. Піднімаючи боротьбу за УССД, вони розраховували на мобілізацію всього українського суспільства, тому бездіяльність

²⁵ Звіт. Стрийщина–Дрогобиччина. – 1944. – 31 березня // Там само. – Т. 78. – Арк. 227.

²⁶ *Чайківський Б.* “Фама”. Рекламна фірма Романа Шухевича / Б. Чайківський. – Львів, 2005. – С. 81.

²⁷ *Шумук Д.* Пережите і передумане: Спогади й роздуми українського дисидента-політ’язня з років блукань і боротьби під трьома окупаціями України (1921–1981) / Д. Шумук. – Детройт, 1983. – С. 54.

²⁸ *Чайківський Б.* “Фама”. Рекламна фірма Романа Шухевича ... – С. 84.

інтелігенції розцінювали не інакше, як шкурництво та зраду національних інтересів. Її звинувачували в колабораціонізмі, бажанні безпечно пересидіти непевні часи та подвійних стандартах: «Скільки прямо лайдацького опортунізму в тій, за дозволом сказати «партизанській концепції» нашої інтелігенції... скільки нечесного спекулянтства свідчить хоч би факт, що не зважаючи на загальне признание для УПА та визнання її самотнім оборонцем народу жоден з лікарів не хоче добровільно піти вже сьогодні до відділу, що більше, коли його мобілізують, він заявляє, що краще б його застрілили, а він таки не піде»²⁹, – зазначалося в тогочасних звітах провідників ОУН(б).

Зміна політичного курсу організації з авторитарного на демократичний після III Великого Збору ОУН(б) (серпень 1943 р.) майже нічого не змінила у ставленні інтелігенції до підпілля. Інтелектуали й надалі своє розуміння ОУН та УПА пов'язували з юнацьким екстремізмом, невваженістю рішень та політичною нетолерантністю. Цьому сприяла й участь українських повстанців у кривавих подіях на Волині. І хоча провідники ОУН(б) писали, що інтелігенція засуджує антипольські акції не тому, що їх не підтримує, а тому, що боїться забруднитися³⁰, все ж більшість інтелігентів, попри об'єктивну та суб'єктивну мотивацію українсько-польського конфлікту, вважали дії УПА помилковими. Зокрема відомий дисидент Данило Шумук, який під час німецької окупації працював вишкільним інструктором при одному з відділів УПА, проте організаційно до ОУН ніколи не належав, сперечаючись із цього приводу з одним із провідників ОУН(б), сказав: «Це буде чорна пляма в історії визвольного руху... Злочинами злочинів не вимазати і злом зла не переможеш... Всіма тими жахливими злочинами в 1942 р. поляки накрили себе великою чорною ганьбою перед усім людством, а ви ось узяли і перекрили їхні гидкі злочини своїми такими ж гидкими злочинами»³¹.

Із наближенням радянської армії інтелігенція почала масово виїжджати за кордон. Проте за браком транспорту, через стан здоров'я чи з інших причин емігрувати вдалося далеко не всім. Багато з тих, хто так чи так співпрацювали з німецькою окупаційною владою або публічно висловлювали антирадянські переконання, змушені були залишитися. Боячись потрапити до лабет НКВС, вони шукали порятунку в лавах УПА й ОУН. Саме в цей час спостерігаємо наплив інтелігенції до підпілля, якого так довго очікували повстанці. Однак керівники ОУН(б) сприйняли цей факт стримано, бо розуміли, що зголошуються інтелектуали через безвихідь та що жертвності від цього елемента очікувати дарма: «Як тривога, так до Бога. Так і з нашою інтелігенцією. Дотепер докладніше ізолювались вони від «божевільних людей», сьогодні, коли їхній розум не здібний чогось придумати, звертаються саме до Організації і то з закидами. Сьогодні можемо мати в своїх рядах всяких безхребетних спекулянтів, що обдумавши всі можливості і не найшовши найбільш виходу, думають поспекулювати й між нами. Таке становище не перешкоджає, однак, ширити вістки про татарське поступування бандерівців, про їхню дітвацьку роботу і т. д. Можна сказати, що інтелігенція живе випадками, відповідно до них

²⁹ Огляд суспільно-політичних подій за місяць березень 1944 // ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 74. – Арк. 21.

³⁰ На маргінесі думок д. То-ря (Із думок членів). // Там само. – Т. 7. – Арк. 439.

³¹ Шумук Д. Пережите і передумане ... – С. 157.

вона нас і осуджує. Інтелігенція хитка, на неї не можна покладати надій, будувати основ. Вона виказалася солідною у виконванні всяких обов'язків, наложених окупантом³².

Повторна окупація радянськими військами Західної України ще більше ускладнила становище місцевої інтелігенції, породивши в її середовищі настрої зневіри й апатії – “Визволили нас і нема на то ради”³³. За допомогою адміністративного тиску та терору спецслужб (або ж щедрих обіцянок) радянська влада дуже швидко локалізувала протестні настрої інтелектуалів та поставила їх перед проблемою домовлятися. Однак пошуки шляхів співпраці з новою владою досить часто коштували інтелігентам втрати політичних та національних переконань або й закінчувалися повною деморалізацією особистості. Як наслідок, місцева інтелігенція почала стрімко втрачати авторитет у суспільстві, яке залишалося загалом національно зорієнтованим й активно противилося радянським нововведенням. Спостерігаючи за поведінкою окремих інтелігентів, які намагалися втриматися при професії чи керівних функціях, нехтуючи професійними та моральними принципами, українські націоналісти робили невтішні висновки: “Наша інтелігенція у більшості це раби в штивних ковнірах, люди, що в наслідок химерної долі не стали лакеями чи «пуцубутами». І тут вже видно, що як тільки більшовики залишать їм який-небудь спосіб вегетування, нехай і за ціну найбільшого національного й особистого пониження, вони схопляться за цей спосіб і будуть продовжати свій нужденний живот очевидно в ім'я добра України”³⁴. Зважаючи на такі настрої серед інтелігенції, окремі найрадикальніше налаштовані керівники ОУН(б) схилилися до силового сценарію залучення інтелігенції до лав підпілля: “Коли ми їх силою не візьмемо, то мати їх не будемо, бо заки вони рішуться піти до нас, то їх більшовики постріляють”³⁵.

Висловлюючи зневагу до інтелігенції, яка емігрувала або дистанціювалася від боротьби ОУН та УПА (“Української інтелігенції дуже мало – всі втекли з німцями. Ці, що з усяких причин залишилися – розгублені, залаякані. До нас ставляться прихильно, хоча в яку-небудь роботу бояться встрявати”³⁶), керівники ОУН(б) водночас активно шукали співпраці з патріотично налаштованою її частиною, бо розуміли, що протистояння з московською імперською системою потребуватиме передовсім чималих інтелектуальних сил. Це змусило лідерів ОУН(б) зрештою озвучити проблему та взятися аналізувати свої прорахунки на цьому відтинку праці. Доповідаючи про стан підпілля із соціального погляду на нараді членів Проводу ОУН(б) наприкінці жовтня 1944 р., Д. Маївський (“Зруб”) заявив, що члени організації дотепер не мали чіткої політики щодо використання інтелігенції в повстанському русі та допустилися помилки, дозволивши їй легалізуватися й усунути від боротьби.

³² Огляд суспільно-політичних подій за місяць березень 1944 // ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 74. – Арк. 23.

³³ *Костенко Т.* Твори Людкевича за радянської влади звучали частіше, ніж за незалежної України [Електронний ресурс] / Т. Костенко // Акценти. – 2010. – 10 лютого. – Режим доступу: <http://archive.wz.lviv.ua/articles/80547>

³⁴ Огляд суспільно-політичних подій за місяць березень 1944 // ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 74. – Арк. 21.

³⁵ Там само.

³⁶ Інформативний звіт. – Чортків. 1945, 18 лютого // ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 74. – Арк. 103.

“Інтелігенція залишається значною мірою проблемою в нашій роботі, адже, хоча й вона національно свідомою, у боротьбу безпосередньо не включилася, а при відступі німців взагалі емігрувала з українських земель”³⁷, – підсумував доповідач.

На нараді вирішено розпочати активну роботу щодо залучення інтелігенції до лав підпілля та співпраці з інтелігентами-легальниками. Основним методом роботи обрали активну роз’яснювально-пропагандистську роботу: “Серед інтелігенції розповсюджувати листівки та всі наші видання. Вона до цього часу не була належним чином поінформована про наш рух і нашу боротьбу”³⁸. Видано кілька листівок-звернень до інтелігенції із закликом підтримати боротьбу ОУН та УПА, протидіяти радянській ЗУЗ, русифікаційним процесам тощо³⁹.

Особливу увагу приділяли міській інтелігенції, брак якої в лавах ОУН і УПА був особливо відчутним. Сільська інтелігенція глибше інтегрувалася у визвольний рух, оскільки діяльність українських націоналістів у міжвоєнний період була спрямована саме на село. Сільські вчителі, війти, фельдшери тощо активно допомагали підпіллю, проте їхні освітні та загалом якісні показники, а отже, авторитет і здатність впливати на маси були значно нижчими, ніж в інтелектуалів із міста. Тому керівникам організації йшлося передусім про те, щоби здобути підтримку в середовищі чільних громадсько-політичних діячів, мистецької, технічної еліти тощо.

Загалом у повоєнний період спостерігається активізація ОУН у містах, що пов’язано з кардинальною зміною їх національного статусу: з переважно польськомовних центрів вони перетворилися в осередки російсько-українського культурно-політичного життя, яке повстанці прагнули взяти під свій контроль. З огляду на це провідники ОУН почали уважно вивчати й аналізувати суспільно-політичні настрої та культурні запити міської інтелігенції, умови її праці, побутові потреби. Інформаторам ОУН(б) наказували складати характеристики на її окремих представників, де вказувати рід занять, відзначати їх ставлення до більшовиків та визвольної боротьби ОУН із метою подальшого вербування до підпілля⁴⁰. У звітах ОУН цього періоду натрапляємо на цікаві подробиці про культурне та академічне життя інтелігенції Львова, Станиславова, Тернополя, Рівного, Крем’янця, Борислава, Дрогобича; фахову, політичну та моральну характеристику окремих інтелігентів; оцінку суспільно-політичних настроїв серед студентства тощо⁴¹. За допомогою одержаної інформації підпілляники виробляли стратегію співпраці з цією категорією населення, впроваджували свою агентуру до студентського і викладацького складу вишів та інших установ. У вишах вербували передусім викладачів і студентів, що висловлювали незгоду з діями нової влади та критично ставилися до викладання марксистсько-ленінізму й інших заідеологізованих дисциплін⁴².

³⁷ Інформативний звіт. – Чортків. 1945, 18 лютого // ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 13. – Арк. 68, 82; Арк. 309–310, 311–312.

³⁸ Там само. – Спр. 372. – Т. 28. – Арк. 24.

³⁹ Там само. – Спр. 376. – Т. 88. – Арк. 442, 443.

⁴⁰ Для вивчення і звітування кореспондентам. – 1946 // Там само. – Арк. 117–119.

⁴¹ Там само. – Т. 72. – Арк. 107; Там само. – Т. 74. – Арк. 100; Інформативний звіт. – Чортків. 1945, 18 лютого // Там само. – Т. 74. – Арк. 103; Звіт з міст і промислів Бориславського басейну (поглядовий) за час 1948 рік, а також деякі дані будуть виходити з 1947 року. – 1949, 1 березня // Там само. – Т. 74. – Арк. 112, 113, 135 та ін.

⁴² ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 398. – Т. 23. – Арк. 188.

Під приціл ОУН потрапила й східноукраїнська інтелігенція. Загалом керівники підпілля скептично оцінювали можливість її використання в боротьбі за УССД з огляду на радянське минуле. Показовою є характеристика провідниками ОУН східноукраїнських письменників, які, на їхню думку, живуть у стані подвійної свідомості та втратили будь-яку здатність до протесту: «Замітна у цих письменників свого рода подвійність душі. Бути українцями-самостійниками не стає їм сили і відваги; йдуть по лінії найменшого опору. Знову, стати стопроцентовими радянськими людьми не дає їм українська душа. Вони без спротиву роблять усе, що вимагає від них радянська влада. І все-таки використовують кожную нагоду для форсування українців, зміцнення і підтягання українськості, на якому б то не було відтинку. Ця їхня подвійність має такий вплив на їх індивідуальність, що вони якісь розхитані, майже всі хворі на серце і стало п'ють. Одного з них (не подаю прізвища) підозрюють більшовики в націоналізмі. Він, крім офіційних творів, пише другі, «захолявні». Ті, що читали їх, твердять, «хай сховається Маланюк». Остапа Вишню характеризують львовяни як людську ганчірку, що затратила всяку індивідуальність, вічно п'яна людина, яка відробляє панщину пером»⁴³.

Проте й серед цих інтелігентів також планували вишукувати елемент, придатний для роботи в підпіллі. Робити це передбачали за допомогою місцевої інтелігенції, яка, будучи відповідно проінструкована, мала інформувати прибулих про дійсно-політичні засади боротьби ОУН та УПА. В одній з інструктивних записок за 1944 р. із цього приводу зазначалося: «Східняки, дуже легко живаються, зав'язують товариські відносини. Кращих людей з-поміж них можна завжди, заховуючи навіть всі міри обережності, інформувати про нашу боротьбу, про наші ідеї. Треба тільки щоб оця наша інтелігенція так панічно не боялась МВД, від нас не відпекувалася, де цього треба і не треба. Скрізь, де це можливо, треба серед міської інтелігенції повести в цьому напрямі роботу»⁴⁴. Інтелігентам-східнякам давали читати історію України І. Грушевського, І. Крип'якевича та інших заборонених у Радянському Союзі авторів, підпільні організаційні видання, книги про визвольний рух тощо, пропонували їм писати статті на антибільшовицьку тематику.

Найцікавішим елементом для повстанців із цієї категорії населення були вчителі, котрих найперше планували ознайомлювати з ідеями ОУН з огляду на той вплив, який вони чинять на покоління, що підрастає: «Ми повинні особливу увагу звернути на вчителів, які приїхали зі східних областей. Хоча певна кількість вчителів вже бачили повстанців й дещо знають про наш рух, однак референти пропаганди, як і територіальні провідники, до цього часу не звернули належної уваги на передачу їм наших видань, ознайомлення з нашими ідеями, програмою»⁴⁵. Серед учителів підпільники широко розповсюджували листівку «Слово до вчителів» та «Братам зі Східних областей»⁴⁶. Від них вимагали виховувати молодь у націоналістичному дусі й забороняли пропагувати більшовицькі ідеї: «Вимагати від учителів, щоб вони не виховували молодь в російсько-більшовицькому дусі. Якщо вони не можуть виховувати в національному дусі, то в жодному разі не мають права виховувати

⁴³ Вістки зі Львова. – 1944. – Серпень // ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 74. – Арк. 1.

⁴⁴ Практичні вказівки щодо ведення політично-пропагандивної роботи (на основі інструктивних матеріалів) // Там само. – Т. 88. – Арк. 443.

⁴⁵ Архів Пришляка. Пакет № 2. – Арк. 926.

⁴⁶ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 28. – Арк. 24.

в більшовицькому⁷⁴⁷. Учителів використовували для пересилки націоналістичної літератури у Східну Україну та як агентів для заснування там мережі організації.

У рамках роботи з інтелігенцією керівники ОУН постановили оптимальніше використовувати наявні в підпіллі інтелектуальні кадри – передовсім призначаючи їх на керівні пости та надаючи працю відповідно до фаху: “Від правильного керівництва кадрами залежить духовне зростання або занепад багатьох членів організації. Якщо член організації поставлений не на своє місце, де він не може вповні розвинути свої здібності, він приречений на духовну деморалізацію. Неправильно призначати інтелігентну людину на дрібну технічну роботу, не рахуватися з його здібностями, скупчувати багатьох визначних членів на вузькій ділянці праці, де вони займаються дріб’язковими справами, оскільки для керівної роботи достатньо однієї людини⁷⁴⁸.”

Інтелігенти, за задумом провідників підпілля, мали перебувати не лише на керівних постах, але й серед низового членства, адже провідник у роботі мав опиратися на свідомих, фахових, адекватно мислячих працівників. “Нічого не зможе зробити купка уцілілих керівників, якщо в них не буде ідейних та інтелігентних виконавців⁷⁴⁹”, – наголошували організаційні вказівки. З огляду на це, провідники постійно дбали про підвищення освітнього рівня підлеглих. У розпорядок дня повстанців, які зимували у криївках обов’язково входили заняття з історії та географії України, лекції з української літератури, економіки, філософії тощо. Для цього на зимівлю розподіляли так, щоб у складі групи була хоча б одна освічена людина.

Ці заходи дали певні результати, що сприяли оптимізації багатьох ділянок роботи підпілля, і найперше – пропагандивної. Проте, з іншого боку, збільшення інтелігенції у структурах ОУН та УПА, привнесло в середовище повстанців певні складнощі та конфлікти. Адже слабкі здоров’ям і не пристосовані до побутових незручностей інтелігенти часто створювали зайві проблеми як у війську, так і в лавах організації. Зокрема учасники Великого Збору Української Головної Визвольної Ради (УГВР) із числа легальних громадсько-політичних організацій ніяк не могли зрозуміти, чому вони мають йти до місця проведення збору бездоріжжям та ще й вночі, бо зовсім не були обізнані із законами конспірації. Конфліктність була наслідком хворобливої вразливості та надмірних амбіцій окремих осіб. Сьогодні вже всім відомо про складні стосунки Миколи Лебеда та Романа Шухевича, які ґрунтувалися не лише на розходженнях у тактичному і стратегічному баченні роботи підпілля, але й на особистій неприязні. Відверто недолюбливали один одного провідні публіцисти підпілля Ярослав Богдан (Всеволод Рамзенко) та Михайло Дяченко (Марко Боєслав). З уцілілих грипсів, в яких зафіксовано суть конфлікту цих діячів організації, бачимо, що вони не могли приборкати своїх провідницьких претензій і творчих амбіцій. Ще складніше інколи було повноцінно інтегруватися в підпільні структури інтелігентним жінкам, що призводило до непорозуміння не лише в роботі, але й у подружніх стосунках, особливо якщо і чоловік, і жінка були членами організації, адже в підпіллі існували чіткі гендерні ерархії⁵⁰.

⁴⁷ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 28. – Арк. 23.

⁴⁸ Виховання кадрів // Там само. – Арк. 35.

⁴⁹ Там само. – Т. 20. – Арк. 265.

⁵⁰ Див.: Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто; Львів, 1995. – Т. 28: *Савчин М.* Тисяча доріг: Спомини / М. Савчин; [ред. Є. Шендер]. – 598 с.

З огляду на зазначені проблеми, керівники ОУН(б) в останні роки все більше схилялися до тактики використання інтелігентів за місцем праці, не переводячи їх на нелегальне становище. Це передусім стосувалося творчої інтелігенції, яку таємно залучали до пропагандистської роботи: "...треба підшукувати в терені і організувати в окремі звена: журналістів, поетів, письменників, науковців, мистців, композиторів і т. д. та доручувати писати їм статті, листівки, наукові праці, оповідання, компонувати, малювати тощо"⁵¹. Достеменно відомо, що з підпіллям на Львівщині співпрацював Михайло Дараган, якому провідник Львівщини Зиновій Тершаківець, використовуючи особисте знайомство з журналістом, передавав на редагування новели Богданни Світлик (М. Дмитренко)⁵². Статті про Тараса Шевченка й інші матеріали для публікації в підпільній пресі, на прохання Зиновія Тершаківця, писала відома письменниця Ірина Вільде⁵³, дереворити для друку бофонів у підпільних друкарнях ОУН(б) виготовляв художник-різьбяр Петро Обаль тощо. Маємо підстави стверджувати, що з підпільними видавничими структурами ОУН(б) у повоєнний період співпрацював також відомий історик І. Крип'якевич⁵⁴. Зокрема про це свідчать окремі епізоди з його життя, наявність підпільників ОУН серед близьких членів родини, а також його ставлення до повторної окупації Західної України більшовиками, яке історик сприймав як велике лихо⁵⁵. В одній із розмов у колі довірених осіб І. Крип'якевич, виснажений вказівками радянської партійної еліти з приводу ідейно-політичної спрямованості його праць, сказав: "Я, якби був молодим, не обтяженим родиною, то пішов би до бандерівців"⁵⁶.

Можна припустити, що співпраця підпілля з легальною інтелігенцією не набула вражаючих розмірів з огляду на тотальний контроль радянських спецслужб. Хоча ті, хто наважився на такий крок, зробили це свідомо та сповна розділили долю учасників національно-визвольного руху. Немає підстав стверджувати, що це був якийсь особливий тип людей, хоча більшість із них, безперечно, володіли виразною життєвою харизмою.

В останні роки залучення інтелігенції до лав підпілля стало для провідників ОУН(б) великою проблемою, бо майже весь патріотично активний інтелектуальний елемент знищили, а заляканий режимом відсоток, що зайняв конформістську позицію щодо нової влади, не уявляв для повстанців жодної користі, як і переважно чужонаціональні або чужомовні фахівці та спеціалісти з різних регіонів СРСР, скеровані для радянізації господарського та культурного життя західноукраїнського регіону. Кількість інтелігенції в лавах ОУН та УПА щороку зменшувалася, адже замінити втрачені кадри не було ким. У 1950 р. інтелігенти в середовищі збройного підпілля становили лише 3-6%. Це підтверджує "Листа на відзначення кандидатів з терену «78»" (на 20 березня

⁵¹ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 20. – Арк. 175.

⁵² Мороз В. Зиновій Тершаківець – "Федір" / В. Мороз. – Торонто; Львів, 2011. – С. 28 [Літопис УПА. Серія "Події і люди". – Кн. 12].

⁵³ Там само.

⁵⁴ Мудра Н. 1940-ві роки в житті родини Крип'якевичів / Н. Мудра // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: зб. наук. праць. – Львів, 2001. – Вип. 8: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві; [відп. ред. Я. Ісаєвич, упоряд. Ф. Стеблій]. – С. 578–584.

⁵⁵ Іщук О. Реакція Львівської інтелігенції на розгром історичної школи Михайла Грушевського у 1946 році / О. Іщук, Н. Ніколаєва. – Київ, 2007. – С. 8.

⁵⁶ Мудра Н. 1940-ві роки в житті родини Крип'якевичів ... – С. 578–584.

1950 р.), де з 36 номінантів до нагородження лише 2 мали незакінчену вищу освіту, решта – середню, незакінчену середню або початкову⁵⁷. Водночас “Посмертна листа кандидатів до номінації тер. «78»” (на 19 березня 1950 р.) не містить жодного номінанта з вищою або незакінченою вищою освітою з-поміж 124 зареєстрованих осіб⁵⁸.

***

Отже, ставлення української інтелігенції до національно-визвольного руху під час Другої світової війни та в повоєнний період не було однозначним. Більша частина інтелігенції не підтримала боротьби ОУН та УПА, усвідомлюючи безперспективність національного революційно-визвольного зриву в умовах трагічної роз’єднаності українського суспільства, відсутності власних збройних сил та несприятливої міжнародно-політичної ситуації. Трагедія цієї частини інтелігенції полягає в тому, що, заперечуючи ідеї ОУН та дистанціюючись від очоленої нею боротьби, інтелігенти-легальники не змогли запропонувати жодної альтернативи, що штовхало їх на шлях колабораціонізму, конформізму та еміграції. У результаті масової еміграції східної та західної інтелігенції населення України в умовах більшовицької окупації залишилося без інтелектуального захисту. Зрештою, цього захисту інтелігенція не забезпечувала своєму народові й під час нацистської навали. Діячі одного з найбільших і найвпливовіших українських об’єднань періоду німецької окупації – Українського Національного Комітету, представленого передусім інтелігенцією, – виконували лише допоміжні функції й часто самі опинялися в ролі закладників окупаційної влади. Хоча під оглядом політики петеїзму їхня діяльність безперечно мала певний сенс.

Зіштовхнута війсьними обставинами на маргінес фізичного виживання, інтелігенція пливла по течії, була зневірена й розгублена та не виявляла жодних намірів до протесту чи помітних форм самоорганізації: “Більшість української інтелігенції не впоралася з викликами, які поставила перед нею Друга світова війна та бо сама ще не оговталася від попередніх потрясінь. Можна констатувати, що українська людність, разом з власною інтелігенцією ще не набула політичної пасіонарності, бо їй не дають цього зробити. І це негативно відбивається на рівні національної свідомості”⁵⁹.

Попри те, що сучасні дослідники констатують неспроможність української інтелігенції помітно впливати на вирішення українських проблем як під час Другої світової війни, так і в умовах радянської окупації, її оцінки українськими націоналістами потрібно вважати аж надто категоричними, оскільки ґрунтувалися вони переважно на політичних розрахунках. Пасивність, нерішучість, нездатність до самоорганізації та протесту української інтелігенції під час Другої світової війни були наслідком багатолітнього колоніального становища українського народу та цілеспрямованого винищення окупантами найбільш свідомої та патріотичної його верстви, яку традиційно

⁵⁷ Листа на відзначення кандидатів тер[ену] “78”. – 1950, 20 березня // ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 74. – Арк. 23.

⁵⁸ Посмертна листа кандидатів до номінації тер[ену] “78”. – 1950, 19 березня // Там само. – Арк. 24–26.

⁵⁹ *Белебеха І.* Роль української інтелігенції у державотворенні [Електронний ресурс] / І. Белебеха. – Режим доступу: <http://www.vox-populi.com.ua/rubriki/politika/rolukraienskoieinteligenciieuderzavotvorenniavtorbelebehivan>

представляла інтелігенція. Зрештою, до активної участі в русі Опору не були масово готові й інші верстви населення України. З огляду на брутальність як нацистського, так і радянського окупаційних режимів, позицію пасивного пристосування сповідувала більшість українського суспільства. За весь час боротьби через повстанські загони ОУН і УПА пройшло 300-350 тис. осіб, що становить 7 % від західноукраїнського суспільства і приблизно 1 % від усього населення України.

Інтелігенція, що наважилася підтримати боротьбу ОУН і УПА, також не плекала ілюзій з приводу її перспектив, особливо в післявоєнний період, адже люди фанатичної вдачі серед них було мало, натомість переважали раціонально мислячі політики та теоретики націоналістичної думки. Проте, попри усвідомлення безперспективності боротьби, вони намагалися виконати свою суспільно значущу функцію, що полягає в реалізації завдань визвольних рухів. У системі націєтворчих процесів боротьба повстанців посідає помітне місце, як чинник, що сприяв виробленню навичок самоорганізації суспільства, підвищенню рівня національної свідомості, формував протестну та державницьку ментальність.

Oleksandra Stasiuk. The Organisation of Ukrainian Nationalists and intelligentsia

The article examines participation of Ukrainian intelligentsia in the national liberation movement of the 1930s-1950s. It points to complicated relations of the Organisation of Ukrainian Nationalists members and intelligentsia, who did not share their views. The article analyses the reasons and specificity of the conflict. It also highlights the OUN's policy of attracting people from intelligentsia into underground, its scale and realisation. The article provides statistical data as to numbers of intelligentsia in the OUN, the UPA and national-liberation movement in general.

Key words: the OUN, the UPA, national-liberation movement, intelligentsia.

Александра Стасюк. Организация украинских националистов и интеллигенция

Освещена роль украинской интеллигенции в национально-освободительном движении 1930–1950-х годов. Продемонстрирован сложный характер отношений членов ОУН и интеллигенции, не разделяющей взглядов украинских националистов, анализируются причины и особенности конфликтов. Показано политику организации, направленную на пополнение среды подполья людьми интеллигентных профессий, методы и масштабы её реализации. Приведены статистические данные, касающиеся количества интеллигенции в структурах ОУН и УПА, а также национально-освободительном движении в целом.

Ключевые слова: ОУН, УПА, национально-освободительное движение, интеллигенция.